

ВЕРБУВАННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ ДІТЕЙ У БОЙОВИХ ДІЯХ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

Сушкова А. С.

ВСТУП

Збройні конфлікти справляють непропорційно сильний вплив на дітей, адже саме вони є найбільш вразливою категорією населення. В умовах бойових дій та окупації порушуються базові права дитини: право на життя, освіту, безпеку, здоров'я, розвиток особистості та право на сім'ю. Міжнародна спільнота приділяє значну увагу захисту дітей у зонах конфліктів. Зокрема, Резолюції Ради Безпеки ООН 1261 (1999), 1882 (2009), 1998 (2011) та 2225 (2015) визначили шість серйозних порушень проти дітей у збройних конфліктах, серед яких ключове місце займає їх вербування до збройних сил та участь у бойових діях¹.

Норми міжнародного гуманітарного права однозначно забороняють використання дітей віком до 15 років у військових діях, а Факультативний протокол до Конвенції про права дитини зобов'язує держави-учасниці вживати заходів, щоб особи до 18 років не залучалися до безпосередніх бойових дій. Вербування дітей або їхня примусова мобілізація визнаються воєнними злочинами згідно зі статтею 8 (2)(b)(xxvi) Римського статуту Міжнародного кримінального суду². Водночас численні дослідження Amnesty International, доводять, що навіть у сучасних конфліктах неповнолітніх і надалі активно використовують як у бойових, так і в допоміжних ролях.

Водночас факти свідчать, що навіть у XXI столітті діти активно експлуатуються у збройних конфліктах. За даними міжнародних правозахисних організацій, у будь-який момент часу у світі не менше 300 тис. дітей беруть участь у війнах як солдати або допоміжний персонал³. США та низка інших держав уже створили понад 40

¹ Новомиkolaївська сільська військова адміністрація. Вербування дітей до збройних сил супротивника й використання у бойових діях. 19.03.2024. URL: <https://nmkolaivskagromada.gov.ua/news/1711586765>

² Smith D. Congo warlord Thomas Lubanga convicted of using child soldiers [Електронний ресурс] // The Guardian. 2012. URL: <https://www.theguardian.com/world/2012/mar/14/congo-thomas-lubanga-child-soldiers#:~:text=The%20international%20criminal%20court%20has,guilty%20of%20recruiting%20child%20soldiers>

³ Нікодімова, О. О. Вербування дітей в міжнародному праві. Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 листоп. 2013 р.) / відп. за вип. М. І. Пашковський ; Нац. ун-т

реабілітаційних центрів для колишніх дітей-солдатів у країнах Африки та Азії, однак масштаби проблеми залишаються значними. У наукових оглядах наголошується, що наслідки дитячого солдатства є багатовимірними: від глибоких психотравм та ПТСР до руйнування освітнього й соціального потенціалу цілих поколінь.

Український контекст додає особливої актуальності: міжнародні звіти UNICEF, UN Annual Report, підтверджують, що з початком російської агресії діти на окупованих територіях зазнають як вербування, так і примусової участі у різних формах воєнної діяльності. Це робить проблему не лише гуманітарною, але й безпосередньо національною безпековою.

Мета статті полягає у комплексному аналізі масштабів та особливостей вербування дітей у сучасних збройних конфліктах, а також у дослідженні соціологічних аспектів обізнаності українського суспільства щодо цього явища.

Основні завдання дослідження:

- 1) окреслити міжнародно-правові засади заборони вербування дітей у війнах;
- 2) виявити масштаби та регіональні особливості цього явища у XX–XXI століттях;
- 3) проаналізувати український контекст проблеми та зафіксовані випадки;
- 4) представити результати соціологічного опитування щодо рівня поінформованості й оцінки наслідків дитячого солдатства.

1. Міжнародно-правове регулювання участі дітей у збройних конфліктах

Заборона участі неповнолітніх у збройних діях є одним із фундаментальних принципів сучасного міжнародного права. Базовим документом у цій сфері виступає Конвенція ООН про права дитини 1989 року, стаття 38 якої зобов'язує держави-учасниці утримуватися від прямої участі осіб, молодших за 15 років, у бойових діях. Подальший розвиток норми відбувся у 2000 році із прийняттям Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. Він закріпив більш суворі стандарти: державам рекомендовано підвищити мінімальний вік добровільного вступу на військову службу до 18 років, заборонено примусовий призов неповнолітніх, а також встановлено абсолютну заборону для недержавних збройних угруповань вербувати осіб молодших за 18

«Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2013. С. 569–572. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fc90f641-0b7d-4d5c-8266-3ce706905175/content>

років⁴. Національне законодавство України узгоджене з цими нормами: проходження військової служби можливе лише з 18-річного віку (призов) або з 17 років – за контрактом, але без участі у бойових діях.

Водночас загальний контекст прав дитини під час війни залишається надзвичайно тривожним: за оцінками ЮНІСЕФ, понад мільярд дітей у світі проживають у державах або на територіях, які зазнають впливу збройних конфліктів; близько 300 мільйонів із них ще не досягли п'ятирічного віку. У випадку України (24.02.2022 – кінець грудня 2024 р.) зафіксовано 669 загиблих і 1833 поранених дітей; додатково повідомляється про 1952 зниклих і 19 546 депортованих/примусово переміщених дітей⁵. У 2024 р. найтипівішими порушеннями стали вбивства, поранення та атаки на школи та лікарні з широким застосуванням вибухової зброї⁶. Ця статистика підкреслює не лише масштаб ураження цивільного населення, а й необхідність системного моніторингу виконання міжнародних зобов'язань державами та збройними групами.

Актуальність дотримання цих стандартів для України підтверджує сучасна статистика: за даними Моніторингової місії ООН, з 24 лютого 2022 року до кінця грудня 2024 року загинули 669 дітей, ще 1833 – були поранені. Державний портал «Діти війни» вказує на 1952 зниклих і понад 19 тисяч депортованих та примусово переміщених дітей⁷. Це засвідчує, що діти залишаються найбільш уразливою групою у період воєнних дій і потребують особливих гарантій захисту.

Особливе місце посідає міжнародне гуманітарне право. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1977 року прямо забороняє залучати дітей до війська до досягнення ними 15 років. Протокол II, який стосується внутрішніх конфліктів, містить аналогічні положення. В обох документах містяться також положення про забезпечення права дітей на освіту, їхню евакуацію та возз'єднання з родинами, а також пряму заборону виконання смертних вироків щодо осіб, які на момент

⁴ Зубова А. Росія посилила вербовку українських дітей для війни проти України // Медійна ініціатива за права людини. 2025. URL: <https://mipl.org.ua/rosiya-posylyla-verbovku-ukrayinskykh-ditej-dlya-vijny-proty-ukrayiny/#:~:text=конфліктів>

⁵ Чепцова К. О. Правове регулювання спеціального захисту дітей під час збройних конфліктів: міжнародне та національне законодавство // Юридичний науковий електронний журнал. – 2022. – № 7. – С. 484–487. – DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/117>

⁶ Артеменко І. Окремі питання захисту прав дітей у збройних конфліктах: нові виклики для України. Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. К. : Піраміда, 2015. 52 с.

⁷ Ренцов Є. В. Актуальні питання міжнародно-правового захисту прав дитини під час збройних конфліктів // Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 2. С. 396–398. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/93>

правопорушення не досягли 18 років⁸. Крім того, ці протоколи деталізують гарантії під час затримання: неповнолітні мають утримуватися окремо від дорослих (за винятком випадків збереження єдності сім'ї), а під час евакуації та переміщень пріоритет надається забезпеченню їхньої безпеки та недоторканності.

Пункт 2 статті 77 Додаткового протоколу I (1977) фактично повторює підхід п. 3 ст. 38 Конвенції про права дитини щодо недопущення участі осіб до 15 років у воєнних діях, а п. 3 ст. 4 Додаткового протоколу II (1977) конкретизує обов'язки щодо опіки над дітьми в міжнародних конфліктах – від доступу до освіти та релігійно-морального виховання до воз'єднання роз'єднаних сімей; одночасно встановлюється пряма заборона вербування та участі дітей, молодших за 15 років, у бойових діях⁹.

Після Другої світової війни система захисту дітей була інституціоналізована: ініціатива МКЧХ 1946 р. щодо окремої конвенції для дітей не пройшла, але її норми інтегрували до Четвертої Женевської конвенції 1949 р., яка містить низку спеціальних гарантій для неповнолітніх (зокрема заборону примусової праці для осіб до 18 років на користь держави-окупанта)¹⁰. Класичний міжнародно-правовий «запобіжник» щодо неврегульованих випадків – так зване «застереження Мартенса» в Гаазькій конвенції 1899 р. – гарантує, що цивільні, включно з дітьми, залишаються під захистом принципів людяності та вимог суспільної совісті навіть там, де пряма договірна норма відсутня.

Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року кваліфікує вербування або призов дітей, які не досягли 15 років, до збройних сил чи груп як воєнний злочин (ст. 8(2)(b)(xxvi) та ст. 8(2)(e)(vii)). Практика міжнародного правосуддя підтвердила дієвість цієї норми: перший вирок МКС у справі конголезького командира Т. Лубанги у 2012 році став прецедентом, засвідчивши, що вербування дітей має тяжкі кримінальні наслідки¹¹. Подальші справи, зокрема процес проти Б. Нтаганди у 2019 році, закріпили підхід, за яким використання неповнолітніх у війнах прирівнюється до найтяжчих воєнних злочинів. Показовим є процес у Спеціальному суді щодо Сьєрра-Леоне, де колишній президент Ліберії Ч. Тейлор був засуджений

⁸ Protocols additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949. International Committee of the Red Cross. 119 p. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf

⁹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (протокол I). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

¹⁰ Б'юрен Дж. Міжнародне право в галузі прав дитини / Дж. Ван Бюрен ; пер. з англ. Г. Є. Краснокутського. Одеса: БАХВА, 2006. 524 с.

¹¹ Так само. – Smith D. Congo warlord ...

до 50 років ув'язнення, серед іншого й за вербування дітей до 15 років для участі у бойових діях.

Україна приєдналася також до Паризьких зобов'язань і Паризьких принципів (2007), що спрямовані на запобігання незаконному вербуванню дітей та забезпечення їхньої реінтеграції; на національному рівні питання особистої недоторканності та захисту дитини підкріплюються Законом «Про охорону дитинства», тоді як під час воєнного стану діє конституційна заборона обмежувати базові дитячі права ч. 2 ст. 64 Конституції; профільний закон про правовий режим воєнного стану¹².

Крім договірних норм, міжнародне співтовариство сформувало низку «м'яких» стандартів та інституційних механізмів протидії. Рада Безпеки ООН ухвалила низку резолюцій, серед яких ключовими стали № 1612 (2005), що створила спеціальний механізм моніторингу та звітності, та № 2427 (2018), яка підтвердила, що вербування дітей належить до шести найтяжчих порушень прав дитини¹³. В межах цих рішень формується щорічний «список ганьби» Генерального секретаря ООН – перелік державних армій та угруповань, причетних до рекрутування неповнолітніх. Його публікація стимулює сторони конфлікту підписувати плани дій з ООН та звільняти дітей з військової служби. Так, кампанія «Children, Not Soldiers» (2014–2016), ініційована ЮНІСЕФ та ООН, сприяла демобілізації тисяч неповнолітніх у країнах Африки та Азії¹⁴.

У практиці ООН механізми захисту дітей у збройних конфліктах умовно групують за двома етапами. До початку та в ході конфлікту пріоритетом є превенція: обмеження призовного віку, заборона будь-якої вербовки неповнолітніх і, за потреби, організована евакуація дітей із зон ризику. Після припинення активної фази ключовими стають повернення дітей у сім'ї або спільноти та гарантований доступ до опіки, реабілітації й довгострокової підтримки. Такий «двоетапний» підхід доповнює вже діючі моніторингові та звітні процедури Ради Безпеки¹⁵.

На тлі збройної агресії проти України Європейський Союз посилив політику «діти та збройні конфлікти». Рада ЄС закликала держави-

¹² Крестовська Н. М. Дитина і зброя: історико-правові аспекти // Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2018. Серпень. С. 170–180. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.1.2018.141997>.

¹³ Так само. – Зубова А. Росія посилює вербовку...

¹⁴ Theirworld. Child soldiers: What's being done to end the practice of recruiting child soldiers? URL: <https://theirworld.org/resources/childsoldiers/#:~:text=In%20the%20past%20two%20decades%2C,the%20United%20Nations%20Security%20Council>

¹⁵ Remarks to Security Council Briefing on Children in Armed Conflict: Introducing Practical Guidance on the Integration of Child Protection Issues in Peace Processes 12/02/2020. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2020-02-12/remarkssecurity-council-briefing-children-armedconflict>

члени: встановлювати спеціальні процедури прийому (житло, здоров'я, базові послуги), оперативно призначати законних опікунів дітям без супроводу, системно протидіяти торгівлі дітьми (виявлення, запобігання, інформування сімей), а також не допускати використання воєнних надзвичайних ситуацій для опіки чи усиновлення – зокрема, забороняючи будь-які усиновлення під час збройних конфліктів. Окремо Рада наголосила на всеосяжній імplementації прав дитини: недискримінації, протидії насильству, «дружньому до дитини» правосуддю та цифровій стійкості¹⁶.

Законодавство України також розвивається: ст. 30 Закону «Про охорону дитинства» прямо забороняє участь дітей у воєнних діях, їх вербування чи утримання у незаконних збройних формуваннях. Проте, як відзначають дослідники, для ефективної протидії слід посилити відповідальність і внести зміни до Кримінального кодексу, зокрема у ст. 438¹⁷.

Початок системного порядку денного «Діти і збройний конфлікт» поклав ще резолюційний цикл 1999 року (зокрема РБ ООН № 1261), що інституціалізував увагу до шести «тяжких порушень» і заклав основу для подальшого функціонування механізму MRM.¹⁸

Важливим внеском стали також спеціальні принципи та декларації. Паризькі принципи 2007 року дали широке визначення поняттю «діти, асоційовані зі збройними силами чи групами», наголосивши на незаконності їхнього залучення не тільки як комбатантів, а й у допоміжних ролях¹⁹. Кейптаунські принципи 1997 року започаткували програми демобілізації та реінтеграції дітей-солдатів. У низці держав було прийнято національні закони, що криміналізують рекрутування неповнолітніх. Наприклад, США ухвалили Child Soldiers Prevention Act 2008 та 2018 роках, який забороняє надання військової допомоги урядам, що використовують дітей у збройних силах²⁰. Важливе значення має й Конвенція МОП № 182 від 1999 року, яка віднесла залучення дітей до

¹⁶ European Council of the European Union. Council adopts conclusions on the rights of the child. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/09/council-adopts-conclusions-rights-child/>

¹⁷ Ченяховська М., Нечитайло І. Правові аспекти втягнення неповнолітніх до участі у бойових діях. Підприємство, господарство і право. 2016. № 8. С. 150–154. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/08/30.pdf>.

¹⁸ Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. War Childhood Museum Ukraine. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework>.

¹⁹ Так само. – Зубова А. Росія посилює вербовку...

²⁰ Human Rights Watch. US: Don't Fund Child Soldiers Abroad. 2016. URL: <https://www.hrw.org/news/2016/06/30/us-dont-fund-child-soldiers-abroad>

збройних конфліктів до найгірших форм дитячої праці, що підлягають негайному викорінненню²¹.

Таким чином, міжнародне право створило розгалужену систему договірних і «м'яких» норм, яка категорично забороняє участь дітей у війнах і визнає це діяння міжнародним злочином. Однак практика останніх десятиліть свідчить про розрив між формальними стандартами та їх реальним дотриманням, що зумовлює потребу в подальшому моніторингу та посиленні механізмів примусу.

2. Масштаби та особливості використання дітей у сучасних збройних конфліктах

Історично межа дитинства була значно нижчою за сучасні 18 років, тому долучення неповнолітніх до війни відбувалося з ранніх років: від римської традиції навчати хлопців їздити верхи й фехтуванню з семи років до середньовічного вишколу шляхетських синів і допоміжних ролей (зброєносці, вартові)²². У різні епохи практикувалися й системні моделі набору дітей – на кшталт османського «девширме» (данини кров'ю) із християнських спільнот для підготовки яничар²³. Подібні згадки трапляються і в руських літописах, і у козацькій традиції джур, що відображало усталений погляд на «ранній» військовий вік.

Навіть у XIX ст. хлопчики нерідко служили барабанщиками, або сурмачами у європейських арміях, а в Російській імперії існували практики «запису» дворянських дітей до полків та підготовки кантоністів із дитинства. Уже в Першу світову війну сформувався феномен «дітей-солдатів»: мотивовані пропагандою підлітки тікали на фронт, а влада здебільшого лише повертала їх батькам²⁴.

Попри декларації 1924 р. Ліги Націй, Друга світова війна знову показала масову участь неповнолітніх по обидва боки фронту: радянський дискурс героїзував «синів полку», тоді як нацистська мобілізація наприкінці війни охопила десятки тисяч членів гітлер'югенду²⁵. Саме ці історичні уроки зумовили по-воєнне закріплення спеціальних захистів у гуманітарному праві.

²¹ Worst Forms of Child Labour Convention. ILO. 1 June 1999, № 182. International Labour Organization. URL: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEX

²² Froissart J. The Chronicles of 1340–1350. Translated by M.V. Anikeev. St. Petersburg: RHGA; Juventa. 2012.

²³ Sribniak I. Janicharsky Corps of the Ottoman Army (1362 – the end of the seventeenth century). *Ukraina v Tsentralino-Skhidnii Yevropi [Ukraine in Central and Eastern Europe]*, issue 9–10, 2010. pp. 26–41.

²⁴ Shherbinin P.P. Children's daily routine during the First World War of 1914–1918: monography. Tambov. 2015.

²⁵ Kucherenko O. Little Soldiers: How Soviet Children Went to War, 1941–1945. Oxford: Oxford U.P. 2011.

Попри офіційні міжнародні заборони, залучення дітей до війни залишається поширеним явищем у багатьох регіонах світу. Організація Об'єднаних Націй регулярно фіксувала факти рекрутування неповнолітніх практично в усіх масштабних збройних конфліктах. Щорічно від 8 до 10 тисяч дітей ставали солдатами або допоміжним персоналом у військових формуваннях різних держав і збройних угруповань²⁶. Так, лише у 2020 році Спеціальний представник ООН з питань дітей і збройних конфліктів підтвердив 8 521 випадок використання дітей у бойових діях. У середньому ж протягом 2016–2020 рр. щорічно документувалося близько 8 756 подібних випадків²⁷. Ці дані є неповними, оскільки відображають лише ті факти, які вдалося офіційно зафіксувати, тоді як реальні масштаби набагато більші через прихованість проблеми та обмежений доступ міжнародних спостерігачів до зон конфліктів.

Показовою є ситуація на сході України: ще у 2014 році фіксувалися факти залучення дітей та підлітків до бойових дій у складі незаконних формувань так званих «ДНР» та «ЛНР». За даними ОБСЄ, у цих угрупованнях перебували неповнолітні віком 15–17 років і навіть молодші, яких навчали користуванню зброєю та залучали до диверсійної діяльності. У звітах Держдепартаменту США зазначалося, що дітей використовували як «живі щити», інформаторів і навіть об'єкти сексуальної експлуатації²⁸.

У статті також демонструється суміш пропаганди, мілітаризованого виховання та бідності як факторів ризику: міжнародні спостерігачі фіксували залучення неповнолітніх 15–17 років (і молодших) до незаконних формувань на окупованих територіях, включно з тренуванням зі зброєю, диверсійними задачами та використанням дітей як інформаторів чи «живих щитів»; окремі вирoki в Україні засвідчують, що економічна безвихідь також штовхала підлітків у такі структури²⁹.

При цьому право України прямо забороняє будь-яке втягнення дітей у воєнну активність – від участі у формуваннях до допоміжних функцій – але нинішня конструкція КК фактично охоплює це загальною ст. 304, що ускладнює адресну кваліфікацію воєнних злочинів проти дітей.

Повномасштабна агресія РФ проти України від 24 лютого 2022 року особливо загострила проблему залучення дітей до війни. Зафіксовані

²⁶ United Nations Children's Fund (UNICEF). 25 years of children and armed conflict: taking action to protect children in war. New York : UNICEF, June 2022. 56 p. URL: <https://www.unicef.org/sites/default/files/2022-06/UNICEF-25years-children-armed-conflict.pdf>

²⁷ Так само. – С. 18. United Nations Children's Fund (UNICEF)...

²⁸ Так само. – С. 59. Ченяховська М., Нечитайло І. Правові аспекти ...

²⁹ Так само. – Крестовська Н. М. Дитина і зброя ...

численні випадки викрадень, насильства, депортацій, а також використання неповнолітніх у складі незаконних воєнізованих формувань на тимчасово окупованих територіях. Міжнародні звіти підтверджують, що російські війська та підконтрольні їм угруповання не зупиняються перед вербуванням підлітків, використанням їх як інформаторів, «живих щитів» чи навіть об'єктів сексуальної експлуатації³⁰.

Серед мотивів, що спонукають дітей ставати частиною конфлікту, – бідність, втрата сім'ї, відсутність доступу до освіти й соціальних послуг. Дослідження також вказують на вікову вразливість: підлітки менш критично сприймають ризики, їх легше залякати чи ідеологічно переконати. В окремих випадках війна сприймається дітьми як «гра», що позбавлена усвідомлення справжньої цінності життя³¹.

Такі явища мають важкі соціальні наслідки: мілітаризація дитинства призводить до зростання травматизації, руйнування соціального капіталу та моральної дезорієнтації неповнолітніх, що перебувають у фазі становлення й соціалізації³². Тому вербування дітей в умовах сучасних конфліктів становить загрозу не лише для конкретної дитини, а й для майбутнього цілих суспільств.

Особливо тривожними є дані міжнародних моніторингів, які демонструють стрімке зростання випадків убивств та каліцтв дітей у воєнних конфліктах протягом останніх п'ятнадцяти років (рис. 1.1).

³⁰ Вербування та використання дітей на війні є одним із шести порушень, які вчиняє РФ – Міноборони. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3497479-verbuvanna-tavikoristanna-ditej-na-vijni-e-odnim-iz-sestiporusen-aki-vcinae-rf-minoboroni.html>

³¹ Клименко О. Залучення дітей до участі в збройних конфліктах: моделі та методи вербування (український досвід). Соціологічні студії. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. № 2 (15). С. 6-12

³² Мазур Ю. С. Залучення дітей до участі у збройних конфліктах // Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю утворення Нац. ун-ту «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 9 груд. 2022 р.) / уклад.: Є. Л. Стрельцов, В. П. Кедик ; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Одеса : ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 2022. С. 185–186. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7a94d2e5-4dc8-4427-8dfd-48046ea5fdaa/content>

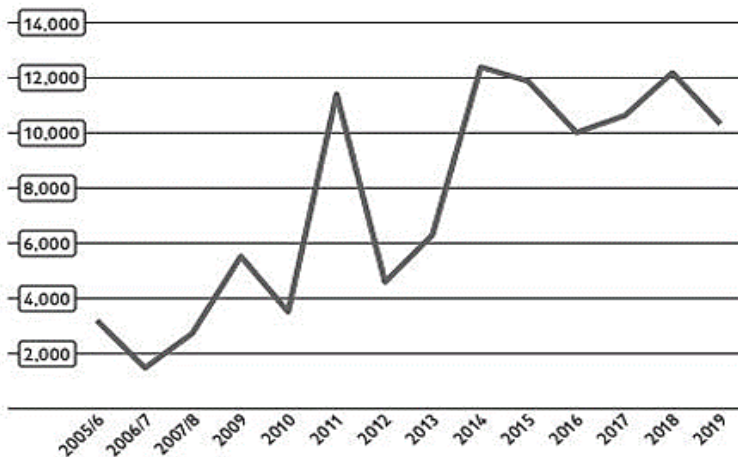

Рис. 1.1. Динаміка вбивств та каліцтв дітей у збройних конфліктах (2005–2020 рр.)³³

Як видно з рис. 1.1, починаючи з середини 2000-х років, кількість неповнолітніх жертв воєнних дій неухильно зростає, що підтверджує системність цієї проблеми.

Географія залучення дітей до воєн надзвичайно широка. За підрахунками, з 2012 року щонайменше 15 держав мали понад тисячу задокументованих випадків дитячого рекрутингу³⁴. Найбільше постраждали країни, де тривають громадянські війни або збройні повстання. До «антилідерів» належать Демократична Республіка Конго, Сомалі та Південний Судан³⁵. Тисячі неповнолітніх також воювали чи воюють у Сирії, Ємені, Афганістані, М'янмі, Центральноафриканській Республіці, Малі, Нігерії та Судані. Показово, що навіть деякі національні армії продовжували залучати осіб, молодших за 18 років, що є грубим порушенням міжнародних зобов'язань. Зокрема, у 2017 році до «списку ганьби» ООН були включені урядові війська Афганістану, М'янми, Сомалі, Південного Судану, Судану, Сирії та Ємену³⁶. У медійному просторі «ДНР» і «ЛНР» навіть поширювалися

³³ Клименко О. Вербування та експлуатація дівчат під час збройних конфліктів (досвід Донбасу) // Соціологічні студії. 2020. № 2(17). С. 66–75. DOI: 10.29038/2306-3971-2020-02-66-75.

³⁴ Так само. – С. 18. United Nations Children's Fund (UNICEF)...

³⁵ Afghanistan, Central African Republic, Chad, Colombia, Democratic Republic of the Congo, Mali, Myanmar, Nepal, Nigeria, Somalia, South Sudan, Sri Lanka, Sudan, Syrian Arab Republic, and Yemen

³⁶ Так само. – Theirworld. Child soldiers...

пропагандистські відео з участю підлітків у батальйонах («Восток», «Призрак»), де деякі діти зізнавалися, що самі батьки чи священнослужителі привели їх до лав бойовиків.

Аналітичні дослідження Stop the War on Children демонструють не лише масштаби вербування, а й рівень смертності серед дітей-солдатів (рис. 1.2). У пікові роки кількість залучених неповнолітніх сягала понад 150 тисяч, тоді як число загиблих перевищувало 400 на рік, що підкреслює катастрофічні гуманітарні наслідки цього явища.

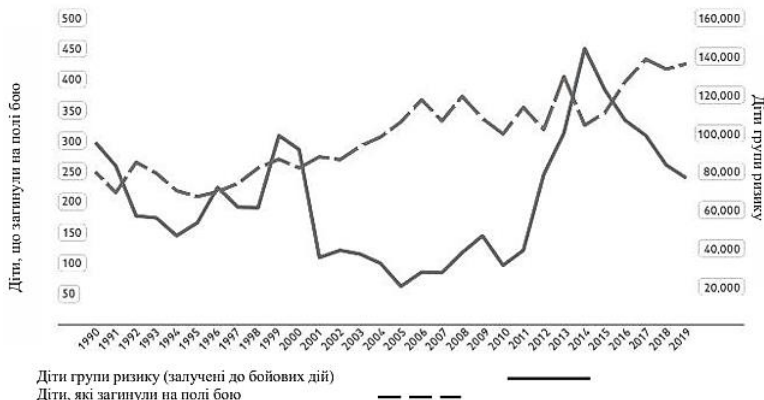

Рис. 1.2. Кількість завербованих дітей та рівень їхніх бойових втрат у світі³⁷

Водночас у більшості випадків відповідальність за вербування дітей несуть недержавні збройні групи – повстанські, партизанські та терористичні організації. За оцінками, понад 85 % випадків припадає саме на них, тоді як державні сили відповідають менш ніж за 20 % рекрутування. Яскравим прикладом є М'янма, де до військового перевороту 2021 року більшість дітей-солдатів служили саме у складі урядової армії³⁸.

Причини, що змушують дітей ставати учасниками воєн, багатогранні. Часто це примусова мобілізація або викрадення, поширені у країнах Центральної Африки, де угруповання на кшталт «Армії опору Господа» систематично викрадали дітей для поповнення лав бойовиків. В інших випадках дітей схиляли до участі шляхом залякування, маніпуляцій чи ідеологічної обробки. Проте є й ситуації «добровільного» вступу, обумовлені безвихіддю. У зонах конфліктів

³⁷ Так само. – С. 72. Клименко О. Вербування ...

³⁸ Так само. – С. 18. United Nations Children's Fund (UNICEF)...

діти втрачають сім'ї, доступ до освіти, потерпають від голоду й бідності. Для багатьох із них війна стає способом виживання, отримання їжі чи відчуття захищеності³⁹. Радикальні угруповання на Близькому Сході та в Африці обіцяють підліткам «святую місію» джихаду, матеріальні винагороди та статус, використовуючи їхню вразливість. Державні армії та міліції також часто маніпулюють довірливістю дітей: неповнолітніх легше залякати, ними простіше керувати, а також використовувати для завдань, які дорослі відмовилися б виконувати⁴⁰.

Ролі, які виконують діти в арміях і збройних групах, різноманітні. За даними ООН, приблизно третина неповнолітніх бере безпосередню участь у бойових діях, перебуваючи на передовій. У таких умовах вони піддаються найбільшому ризику загибелі чи каліцтва. Решта виконують допоміжні функції: є носіями, водіями, кухарями, слугами при старших бійцях, вартовими на блокпостах, зв'язковими чи навіть шпигунами⁴¹. Попри непряме залучення, ці діти також перебувають у небезпеці та стають жертвами насильства. Часто їх примушують до жорстоких «ініціацій» або карають побиттям і позбавленням їжі за непокору.

Окремої уваги заслуговує становище дівчат. За різними оцінками, від 13 % до 40 % дітей у збройних формуваннях становлять неповнолітні жіночої статі⁴². Хоча вони рідше виступають як безпосередні учасники боїв, більшість із них зазнає сексуальної експлуатації. Масові зґвалтування, примусові «шлюби» з командирами та використання дівчат як «військових дружин» є поширеними практиками. Особливо відомим став випадок у Нігерії, де угруповання «Боко Харам» викрадало сотні дівчат-підлітків, змушуючи їх до «шлюбів» із бойовиками або використовуючи як смертниць⁴³. Гендерне насильство перетворюється на невід'ємну складову їхнього досвіду, а стигматизація після полону змушує багатьох дівчат приховувати своє минуле. Це ускладнює їхню реінтеграцію і робить значну частину жертв «невидимими» для офіційних програм допомоги⁴⁴.

З огляду на масштаби явища, необхідні скоординовані кроки:

³⁹ United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). Children recruited by armed forces or armed groups. UNICEF, 2022. URL: <https://www.unicef.org/protection/children-recruited-by-armedforces#:~:text=Often%20referred%20to%20as%20child,based%20violence>

⁴⁰ Так само. – Theirworld. Child soldiers...

⁴¹ Так само. – Children recruited ...

⁴² See particularly: "Technical Note on Girls Associated with Armed Forces and Armed Groups: Lessons learnt and good practices on prevention of recruitment and use, release and reintegration", The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, 2020

⁴³ Так само. – Theirworld. Child soldiers...

⁴⁴ Так само. – C. 18. United Nations Children's Fund (UNICEF)...

1) гармонізувати національні норми з Факультативним протоколом і прямо передбачити кримінальну відповідальність за вербування/використання дітей у конфліктах;

2) підтримати міжнародну відповідальність за ці злочини (включно з ратифікацією Римського статуту, що покриває воєнні злочини проти дітей);

3) розгорнути системну просвіту для дітей, батьків, освітян і військових щодо норм МГП і заборони будь-яких форм залучення неповнолітніх⁴⁵.

Отож, проаналізовані матеріали засвідчують безперервність практики залучення неповнолітніх до війни від давніх часів до сьогодення, попри формальні міжнародні заборони. У сучасних конфліктах це явище має масовий і багатофакторний характер: поєднання бідності, втрати опіки, примусу, пропаганди та ідеологізації робить підлітків (передусім 14–17 років) особливо вразливими. Ролі дітей варіюють від безпосередньої участі в боях до допоміжних і ризикованих завдань, а для дівчат характерним є додатковий вимір сексуальної експлуатації. Український контекст, з огляду на агресію РФ, демонструє ті самі закономірності, що фіксуються на глобальному рівні, – від використання дітей як інформаторів і «живих щитів» до спроб їх ідеологічного залучення. Наслідки для дитини та суспільства мають довготривалий характер: психологічна травматизація, освітні втрати, соціальна дезадаптація та ризики подальшої криміналізації. Отже, протидія дитячому вербуванню потребує одночасно правових змін, посилення відповідальності, адресної соціальної підтримки та системної просвіти всіх залучених інституцій.

3. Соціологічний аналіз обізнаності та оцінки наслідків вербування дітей у війнах

Проблема вербування дітей у збройні конфлікти належить до глобальних викликів, що однаково стосуються країн Африки, Азії, але також має прояви у Європі. Саме тому міжнародні організації, включно з ООН і ЄС, акцентують на необхідності комплексної протидії цьому явищу на всіх континентах.

В Україні рівень суспільної обізнаності щодо ризиків для дітей у війні помітно зріс після 2014 року та особливо після 2022 року. За даними опитування ЮНІСЕФ, більшість батьків та підлітків вважають захист дітей від воєнних загроз пріоритетним, що пояснюється

⁴⁵ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Ратифіковано із заявою Законом № 1845–IV від 23.06.2004 // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 38. Ст. 476.

безпосереднім досвідом війни⁴⁶. Для порівняння, глобальне дослідження ЮНІСЕФ–Gallup у 55 країнах виявило значно нижчий рівень довіри до джерел інформації про конфлікти: соцмережам довіряють лише 17% респондентів, тоді як медичним і освітнім працівникам – понад 60%⁴⁷.

Для оцінки обізнаності українського суспільства та його ставлення до небезпеки цього явища було проведено соціологічне дослідження. Аналіз громадської думки дозволяє не лише виявити рівень поінформованості, а й зрозуміти, які ризики та наслідки вважаються найважливішими у контексті захисту дітей.

Щорічний звіт Генсека ООН (2025) зафіксував 41 370 випадків грубих порушень проти дітей у війнах за 2024 рік, що на 25% більше, ніж у 2023 році⁴⁸. Це підтверджує: українське суспільство є більш чутливим до проблеми дитячого солдатства через реальність війни, ніж країни Африки, Азії чи навіть ЄС.

Для емпіричного вивчення проблеми вербування та використання дітей у збройних конфліктах було проведено онлайн-опитування в якому участь взяли 112 респондентів віком від 18 до 35 років, серед яких 68 студентів закладів вищої освіти (60,7 %) та 44 представники молодих спеціалістів гуманітарної та правничої сфер (39,3 %). Умови участі були добровільними та анонімними, що дозволило зібрати щирі відповіді.

Мета дослідження полягала у визначенні рівня обізнаності суспільства про факти використання неповнолітніх у війнах та оцінці ставлення громадян до масштабів і небезпеки цього явища для України.

Першим етапом було визначення рівня поінформованості суспільства про феномен дитячого солдатства та оцінки можливих загроз для України. Це питання є ключовим, адже саме громадська обізнаність виступає запорукою формування адекватної системи захисту дітей у конфліктних умовах.

⁴⁶ ЮНІСЕФ. Сприйняття прав дитини: знання, ставлення та досвід реалізації в українських сім'ях (за результатами соціологічного дослідження). Київ: UNICEF, 2023. 64 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/52911/file/Gradus_UNICEF_Report_UA.pdf.pdf

⁴⁷ Так само. – ЮНІСЕФ. Сприйняття прав ...

⁴⁸ UNICEF Syria. Children and armed conflict – UN Secretary-General Annual Report: Summary of the Syrian Arab Republic. 2025. URL: <https://www.unicef.org/syria/documents/children-and-armed-conflict-un-secretary-general-annual-report>

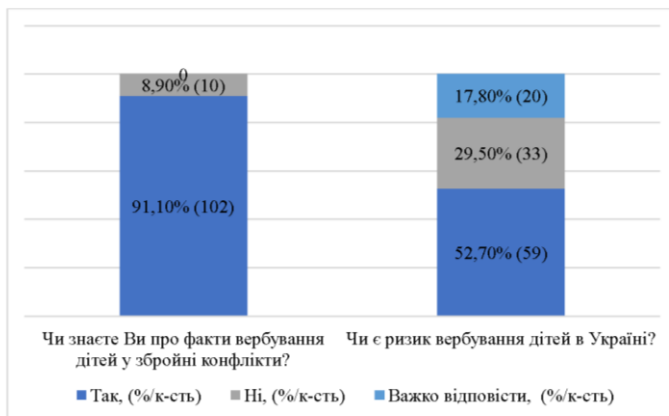

Рис. 3.1. Рівень обізнаності респондентів та оцінка ризику в Україні

Як свідчать дані, переважна більшість респондентів (91,1 %) вже знають про факти вербування дітей у світі, що підтверджує ефективність інформаційних кампаній та широке висвітлення теми в медіа. Водночас понад половини опитаних (52,7 %) вважають, що в Україні існує ризик повторення такого явища. Це підкреслює нагальність превентивних заходів та підвищення уваги до захисту дітей у прифронтових і постраждалих регіонах.

Загалом соціологічні опитування й кейс-дослідження показують, що головними факторами ризику вербування дітей є: бідність та економічна вразливість (діти бачать у збройних групах спосіб вижити); втрата родини або соціальна ізоляція (пошук «нової сім'ї» серед бойовиків); примус і викрадення (характерні для Африки – ДР Конго, Центральна Африканська Республіка)⁴⁹, також пропаганда і прагнення героїзму (підлітки 14–17 років особливо піддатливі до таких меседжів)⁵⁰.

Наступним кроком було з'ясування каналів комунікації, через які громадяни дізнаються про проблему. Це дозволяє зрозуміти, які джерела формують суспільне уявлення та впливають на обізнаність населення.

⁴⁹ Blackwell A. H., et al. Drivers of 'voluntary' recruitment and challenges for families with adolescents engaged with armed groups // PLOS Global Public Health. 2023. Vol. 3, № 6. DOI: 10.1371/journal.pgph.0001265

⁵⁰ Kohrt B. A., et al. Psychological resilience and the gene regulatory impact of posttraumatic stress in Nepali child soldiers // Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS). 2016. Vol. 113, № 29. P. 8156–8161. DOI: 10.1073/pnas.1601301113.

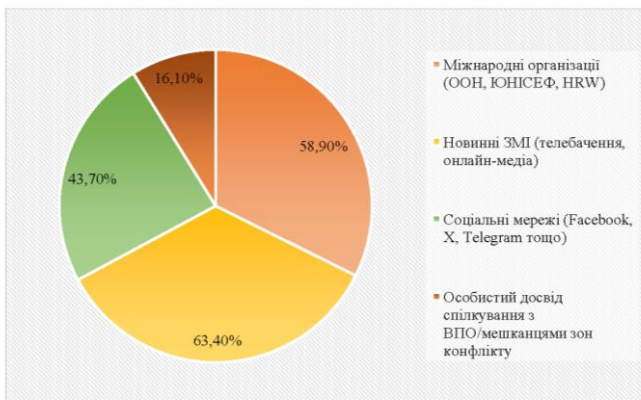

Рис. 3.2. Джерела інформації про проблему використання дітей у війнах, %

Як свідчать дані, провідним джерелом поінформованості залишаються новинні ЗМІ, які вказали 71 респондент (63,4 %). Майже такою ж значущою є роль міжнародних організацій (ООН, ЮНІСЕФ, HRW) – про них згадали 66 осіб (58,9 %). Досить поширеним каналом є також соціальні мережі, що були названі 49 опитаними (43,7 %), причому саме цей канал виявився найбільш актуальним для молодіжної аудиторії. Натомість лише 18 осіб (16,1 %) отримували подібну інформацію безпосередньо від постраждалих у зонах бойових дій, що свідчить про домінування медійних ресурсів над особистим досвідом у формуванні суспільного уявлення про проблему.

Дані ВТІ (2024) свідчать, що в Україні у 2022–2024 рр. 96% громадян довіряли Збройним силам України, а понад 75% – гуманітарним і волонтерським організаціям⁵¹. Це означає, що саме ці інституції мають найбільший «кредит довіри» для комунікацій про захист дітей. Міжнародні опитування (ЮНІСЕФ–Gallup, 2023) демонструють іншу картину: глобально молодь найбільше довіряє медичним працівникам (понад 70%), тоді як урядам – лише 40%⁵². Таким чином, превентивні кампанії повинні враховувати локальну специфіку: в Україні ефективнішими будуть канали через військових і волонтерів, тоді як у глобальному масштабі – через систему охорони здоров'я та освіти.

⁵¹ Ukraine Country Report 2024, BTI Project. URL: <https://bti-project.org/en/reports/country-report/UKR>

⁵² The Changing Childhood Project: Information, trust and identity, UNICEF–Gallup (2022–2023). URL: <https://changingchildhood.unicef.org/en/about>

Особливу увагу респондентів привернули наслідки, які мають найбільш руйнівний вплив на життя неповнолітніх. Їм було запропоновано обрати ті фактори, які вони вважають найбільш небезпечними у випадку залучення дітей до збройних формувань.

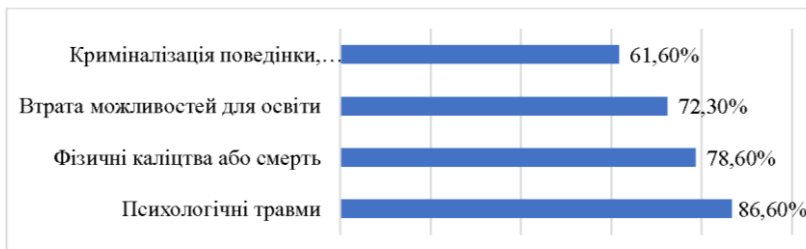

Рис. 3.3. Найбільш небезпечні наслідки використання дітей у збройних конфліктах

Отримані результати засвідчують, що найбільш небезпечними наслідками вербування дітей респонденти вважають психологічні травми, на які вказали 97 осіб (86,6 %). Майже така ж значна частка опитаних – 88 осіб (78,6 %) – відзначила ризик фізичних втрат у вигляді каліцтв або загибелі. Трохи менше, але все ж більшість респондентів – 81 особа (72,3 %) – наголосили на небезпеці втрати можливостей для освіти, що фактично позбавляє дітей шансів на повноцінний розвиток та майбутню інтеграцію у суспільство. Водночас 69 осіб (61,6 %) підкреслили проблему криміналізації та радикалізації поведінки, яка може згодом призвести до формування насильницьких моделей у дорослому житті. Таким чином, суспільні оцінки підтверджують, що залучення дітей до збройних конфліктів має довготривалий руйнівний ефект як для самої дитини, так і для соціуму загалом.

Систематичний огляд Betancourt T. S., et al. довів, що колишні діти-солдати мають підвищений ризик депресій, ПТСР, асоціальної поведінки⁵³. Дослідження в Непалі⁵⁴ підтвердили навіть ендокринні та імунні зміни у колишніх дітей-солдатів, що знижують здатність до навчання і продуктивної праці. ЮНІСЕФ та ООН у звітах 2024–2025 рр.

⁵³ Betancourt T. S., Borisova I. I., Rubin-Smith J. E., Gingerich T. R., Williams T. P., Agnew-Blais J. Psychosocial adjustment and mental health in former child soldiers – a systematic review. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2013. Vol. 54, № 1. P. 17–36. DOI: 10.1111/j.1469-7610.2012.02620.x.

⁵⁴ Так само. – Kohrt B. A., et al...

наголошують на загрозі втрати освітнього і трудового потенціалу цілих поколінь, що може призвести до появи «втраченого покоління».

Остаточним елементом опитування було визначення того, які саме заходи, на думку респондентів, можуть стати найефективнішими у боротьбі з явищем дитячого солдатства. Це дозволяє побачити, наскільки суспільство готове підтримувати конкретні механізми протидії.

Рис. 3.4. Пропоновані шляхи протидії вербуванню дітей

Отримані результати показують, що ключовим напрямом протидії явищу респонденти вважають підвищення рівня соціального захисту дітей – таку позицію підтримали 88 учасників опитування (78,6 %). Другим за значущістю заходом визначено посилення інформаційно-просвітницької роботи серед молоді, що отримало схвалення 74 осіб (66,1 %). Водночас міжнародний контроль та співпраця з ООН і ЮНІСЕФ були важливими для 69 респондентів (61,6 %). Найменш підтриманим, хоча й суттєвим, виявився варіант запровадження суворішої кримінальної відповідальності за вербування неповнолітніх, який відзначили 57 осіб (50,9 %). Такий розподіл відповідей свідчить, що суспільство робить акцент передусім на соціально-освітніх і захисних стратегіях, а вже потім – на репресивних механізмах.

І українські респонденти, і міжнародні дослідження вказують на різні ризики для хлопців і дівчат. Хлопців асоціюють із бойовими ролями,

шпигунством, кур'єрськими завданнями⁵⁵. Дівчат – із ризиком сексуальної експлуатації, примусових «шлюбів», народження дітей від бойовиків. Це підтверджується та українськими респондентами, які зазначали, що саме дівчата є найбільш уразливими до сексуального насильства, тоді як хлопці – до участі у боях. Таким чином, міжнародний і український досвід демонструють спільну тенденцію: вербування дітей не лише порушує основоположні права людини, а й має довготривалі негативні наслідки для розвитку суспільства.

Отримані результати українського опитування добре узгоджуються з міжнародними спостереженнями. Опитування свідчать, що уявлення респондентів відтворюють чіткі гендерні та вікові стереотипи щодо вербування дітей у збройні конфлікти. Так, громадська думка вказує на високий ризик сексуальної експлуатації дівчат у разі їхнього залучення до війни⁵⁶. Міжнародні дослідження підтверджують: дівчатка, завербовані у збройні групи, нерідко зазнають сексуального насильства, примусових «шлюбів» або сексуального рабства⁵⁷. Натомість хлопців частіше асоціюють із безпосередньою участю у боях чи виконанням допоміжних завдань (розвідка, кур'єрство, охорона)⁵⁸.

Особливу увагу респонденти звертали на віковий чинник: діти 14–17 років виявляються найбільш вразливою категорією, оскільки легше піддаються ідеологічній пропаганді та маніпуляціям⁵⁹. Вербувальники користуються цим, пропонуючи підліткам романтизовані образи війни, військову символіку чи патріотичні гасла. Натомість молодших дітей (10–13 років) частіше використовують у ролі

⁵⁵ Amnesty International “Help Us Build Our Lives”: Girl Survivors of Boko Haram. London: Amnesty International. 2024. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/afr44/7883/2024/en/>

⁵⁶ United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). Children recruited by armed forces or armed groups. UNICEF, 2022. URL: <https://www.unicef.org/protection/children-recruited-by-armed-forces#:~:text=Often%20referred%20to%20as%20%22child,based%20violence>

⁵⁷ Human Rights Watch. Children and Armed Conflict. Human Rights Watch, 2013. URL: <https://www.hrw.org/topic/childrens-rights/children-andarmedconflict#:~:text=and%20girls%2C%20some%20as%20young,who%20send%20children%20to%20fight>

⁵⁸ Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict. Child Recruitment and Use. United Nations, 2025. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/six-grave-violations/child-soldiers/#:~:text=Regardless%20of%20how%20children%20are,child%20soldiers%20rebuild%20their%20lives>

⁵⁹ Somasundaram, D. Child soldiers: understanding the context. BMJ. 2002. Vol. 324, No. 7348. P. 1268–1271. DOI: 10.1136/bmj.324.7348.1268

«живих щитів», шпигунів, носіїв припасів, що відображає найжорсткіші форми експлуатації дитячої безпорадності⁶⁰.

Результати українських респондентів також збігаються з міжнародними висновками щодо наслідків вербування дітей. На перший план виходять психологічні травми та стійкі посттравматичні розлади⁶¹. Водночас підкреслюється ризик подальшої радикалізації й криміналізації поведінки: травмовані підлітки без належної реабілітації можуть поповнити лави екстремістських угруповань або опинитися на маргінесах суспільства. Правозахисники наголошують, що замість покарання колишні діти-солдати повинні отримувати реабілітацію, освіту та соціальну підтримку, інакше суспільство ризикує сформувати «втрачене покоління»⁶².

Таким чином, міжнародний і український досвід демонструють спільну тенденцію: вербування дітей не лише порушує основоположні права людини, а й має довготривалі негативні наслідки для розвитку суспільства. Узагальнюючи, отримані результати вказують на потребу таргетованих профілактичних програм, що враховують вік і гендер, а також використовують найбільш довірені в Україні канали комунікації – військових і волонтерські мережі. Паралельно слід посилити психологічну та освітню реабілітацію постраждалих дітей і впровадити постійний моніторинг ризиків вербування, аби вчасно реагувати на локальні спалахи. Така зв'язка превенції, підтримки та моніторингу дозволяє перетворити суспільну обізнаність на дієву систему захисту дітей.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз підтвердив багатовимірний і стійкий характер залучення неповнолітніх до збройних конфліктів попри чіткі заборони міжнародного гуманітарного права та криміналізацію вербування в Римському статуті. На практиці у низці регіонів світу діти продовжують виконувати як бойові, так і допоміжні ролі, а дівчата додатково наражаються на сексуальну експлуатацію. Український контекст демонструє ті самі закономірності: комбінація бідності, втрати опіки, примусу, пропаганди та ідеологізації робить найбільш уразливою групу

⁶⁰ Save the Children, Child Soldiers: The Tragic End of Childhood for Boys and Girls in Conflict. Save the Children. 2023. URL: <https://www.savethechildren.org/us/charity-stories/childsoldiers#:~:text=Child%20soldiers%20are%20boys%20and,porters%2C%20cooks%20or%20domestic%20servants>

⁶¹ CUNY School of Professional Studies, Focus On Health: Child Soldiers. CUNY SPS. URL: <https://sps.cuny.edu/focus-healthchildsoldiers#:~:text=This%20population%20suffers%20from%20many,access%20to%20nutritious%20meals%2C%20they>

⁶² Так само. □ Human Rights Watch ...

підлітків 14–17 років, тоді як молодших частіше використовують у небезпечних «несилових» завданнях.

Соціологічне опитування, проведене в межах роботи, засвідчило високий рівень поінформованості про проблему та значну стурбованість її можливим відтворенням в Україні. Респонденти послідовно фіксують як ключові наслідки психологічні травми, втрату освітніх можливостей і ризики криміналізації/радикалізації – саме ті довготривалі ефекти, що підривають соціальний капітал громад. Водночас визначено канали суспільної довіри: в українських умовах найбільш переконливо комунікують військові та волонтерські мережі, що слід використати в антивербувальних і просвітницьких програмах у координації з освітянами, психологами та службами у справах дітей.

На політико-правовому рівні першочерговими є: посилення кримінально-правових механізмів із чіткою кваліфікацією злочинів проти дітей; стабільне фінансування програм демобілізації, реабілітації та реінтеграції (ДСР), включно з компенсаторними освітніми траєкторіями; інституціоналізація постійного моніторингу ризиків вербування в прифронтових і деокупованих громадах (раннє виявлення, міжвідомчий обмін даними, швидке скерування до послуг). Усі інтервенції мають бути гендерно й віково чутливими: для дівчат – протоколи запобігання сексуальному насильству та подолання стигми; для хлопців – програми, що знижують привабливість мілітаризованих субкультур і пропонують безпечні альтернативи «героїчним» сценаріям.

Підсумовуючи: лише зв'язок превенції, реабілітації та системного моніторингу, підкріплена довіреними комунікаційними каналами і належною правовою базою, може перетворити високу суспільну обізнаність на дієвий захист дитинства. Це, своєю чергою, зменшує ризик формування «втраченого покоління» та зміцнює довгострокову стійкість українського суспільства.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено масштаби та особливості вербування й використання дітей у збройних конфліктах у XX–XXI століттях. Визначено міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини, зокрема положення Конвенції ООН про права дитини, Факультативного протоколу та Римського статуту, що встановлюють заборону на участь неповнолітніх у війнах. Проаналізовано сучасну географію дитячого солдатства з акцентом на Африці, Азії, а також на українському контексті, де після 2014 року та особливо після 2022 року зафіксовано факти примусового залучення неповнолітніх на окупованих територіях. Показано, що діти виконують не лише бойові функції, а й допоміжні завдання, а дівчата зазнають додаткових ризиків сексуальної

експлуатації. Представлені результати соціологічного опитування в Україні засвідчили високий рівень обізнаності громадян про проблему та значну стурбованість можливістю її повторення. Опитані респонденти вказали на психологічні травми, втрату освітніх можливостей і ризик криміналізації як найбільш небезпечні наслідки вербування дітей. Водночас визначено канали суспільної довіри – Збройні сили, волонтерські та міжнародні організації, що є ключовими для інформаційно-просвітницької роботи. Зроблено висновок, що ефективна протидія дитячому солдатству можлива лише через поєднання правових механізмів, соціального захисту, реабілітації та системної просвіти населення.

Література

1. Новомиколаївська сільська військова адміністрація. Вербування дітей до збройних сил супротивника й використання у бойових діях. 2024. URL: <https://nmykolaivska-gromada.gov.ua/news/1711586765>.
2. Smith D. Congo warlord Thomas Lubanga convicted of using child soldiers [Електронний ресурс] // The Guardian. 2012. URL: <https://www.theguardian.com/world/2012/mar/14/congo-thomas-lubanga-child-soldiers#:~:text=The%20international%20criminal%20court%20has,guilty%20of%20recruiting%20child%20soldiers>.
3. Нікодимова, О. О. Вербування дітей в міжнародному праві. Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 листоп. 2013 р.) / відп. за вип. М. І. Пашковський ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2013. С. 569–572. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fc90f641-0b7d-4d5c-8266-3ce706905175/content>.
4. Зубова А. Росія посилила вербовку українських дітей для війни проти України // Медійна ініціатива за права людини. 2025. URL: <https://mipl.org.ua/rosiya-posylyla-verbovku-ukrayinskyh-ditej-dlya-vijny-proty-ukrayiny/#:~:text=конфліктів>.
5. Чепцова К. О. Правове регулювання спеціального захисту дітей під час збройних конфліктів: міжнародне та національне законодавство // Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 7. С. 484–487. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/117>.
6. Артеменко І. Окремі питання захисту прав дітей у збройних конфліктах: нові виклики для України. Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. К. : Піраміда, 2015. 52 с.
7. Ренцов Є. В. Актуальні питання міжнародно-правового захисту прав дитини під час збройних конфліктів // Юридичний науковий

електронний журнал. 2025. № 2. С. 396–398. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/93>.

8. Protocols additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949. International Committee of the Red Cross. 119 p. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/icrc_002_0321.pdf.

9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (протокол I). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

10. Б'юрен Дж. Міжнародне право в галузі прав дитини / Дж. Ван Б'юрен ; пер. з англ. Г. Є. Краснокутського. Одеса: БАХВА, 2006. 524 с.

11. Крестовська Н. М. Дитина і зброя: історико-правові аспекти // Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2018. Серпень. С. 170–180. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.1.2018.141997>.

12. Theirworld. Child soldiers: What's being done to end the practice of recruiting child soldiers? URL: <https://theirworld.org/resources/childsoldiers/#:~:text=In%20the%20past%20two%20decades%2C,the%20United%20Nations%20Security%20Council>.

13. Remarks to Security Council Briefing on Children in Armed Conflict: Introducing Practical Guidance on the Integration of Child Protection Issues in Peace Processes 12/02/2020. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2020-02-12/remarkssecurity-council-briefing-children-armedconflict>.

14. European Council of the European Union. Council adopts conclusions on the rights of the child. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/09/council-adopts-conclusions-rights-child/>.

15. Ченяховська М., Нечитайло І. Правові аспекти втягнення неповнолітніх до участі у бойових діях. Підприємство, господарство і право. 2016. № 8. С. 150–154. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/08/30.pdf>.

16. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. War Childhood Museum Ukraine. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework>.

17. Human Rights Watch. US: Don't Fund Child Soldiers Abroad. 2016. URL: <https://www.hrw.org/news/2016/06/30/us-dont-fund-child-soldiers-abroad>.

18. Worst Forms of Child Labour Convention. ILO. 1 June 1999, № 182. International Labour Organization. URL: https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEX.

19. Froissart J. The Chronicles of 1340–1350. Translated by M.V. Anikeev. St. Petersburg: RHGA; Juventa. 2012.

20. Sribniak I. Janicharsky Corps of the Ottoman Army (1362 – the end of the seventeenth century). *Ukraina v Tsentralino-Skhidnii Yevropi* [Ukraine in Central and Eastern Europe], issue 9–10, 2010. pp. 26–41.

21. Shherbinin P.P. Children's daily routine during the First World War of 1914–1918: monography. Tambov. 2015.

22. Kucherenko O. Little Soldiers: How Soviet Children Went to War, 1941–1945. Oxford: Oxford U.P. 2011.

23. United Nations Children's Fund (UNICEF). 25 years of children and armed conflict: taking action to protect children in war. New York : UNICEF, June 2022. 56 p. URL: <https://www.unicef.org/sites/default/files/2022-06/UNICEF-25years-children-armed-conflict.pdf>.

24. Вербування та використання дітей на війні є одним із шести порушень, які вчиняє рф – Міноборони. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3497479-verbuvanna-tavikoristanna-ditej-na-vijni-e-odnim-iz-sestiporusen-aki-vcinae-rf-minoboroni.html>.

25. Клименко О. Залучення дітей до участі в збройних конфліктах: моделі та методи вербування (український досвід). Соціологічні студії. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. № 2 (15). С. 6-12.

26. Мазур Ю. С. Залучення дітей до участі у збройних конфліктах // Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю утворення Нац. ун-ту «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 9 груд. 2022 р.) / уклад.: Є. Л. Стрельцов, В. П. Кедик ; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Одеса : ПРИ НАПрН України, НУ «ОЮА», 2022. С. 185–186. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7a94d2e5-4dc8-4427-8dfd-48046ea5fdaa/content>.

27. Клименко О. Вербування та експлуатація дівчат під час збройних конфліктів (досвід Донбасу) // Соціологічні студії. 2020. № 2(17). С. 66–75. DOI: 10.29038/2306-3971-2020-02-66-75.

28. Afghanistan, Central African Republic, Chad, Colombia, Democratic Republic of the Congo, Mali, Myanmar, Nepal, Nigeria, Somalia, South Sudan, Sri Lanka, Sudan, Syrian Arab Republic, and Yemen

29. United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). Children recruited by armed forces or armed groups. UNICEF, 2022. URL: <https://www.unicef.org/protection/children-recruited-by-armedforces#:~:text=Often%20referred%20to%20as%20%20child,based%20violence>.

30. See particularly: “Technical Note on Girls Associated with Armed Forces and Armed Groups: Lessons learnt and good practices on prevention of recruitment and use, release and reintegration”, The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, 2020.

31. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Ратифіковано із заявою Законом № 1845–IV від 23.06.2004 // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 38. Ст. 476.

32. ЮНІСЕФ. Сприйняття прав дитини: знання, ставлення та досвід реалізації в українських сім'ях (за результатами соціологічного дослідження). Київ: UNICEF, 2023. 64 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/52911/file/Gradus_UNICEF_Report_UA.pdf.pdf.

33. UNICEF Syria. Children and armed conflict – UN Secretary-General Annual Report: Summary of the Syrian Arab Republic. 2025. URL: <https://www.unicef.org/syria/documents/children-and-armed-conflict-un-secretary-general-annual-report>.

34. Blackwell A. H., et al. Drivers of ‘voluntary’ recruitment and challenges for families with adolescents engaged with armed groups // PLOS Global Public Health. 2023. Vol. 3, № 6. DOI: 10.1371/journal.pgph.0001265

35. Kohrt B. A., et al. Psychological resilience and the gene regulatory impact of posttraumatic stress in Nepali child soldiers // Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS). 2016. Vol. 113, № 29. P. 8156–8161. DOI: 10.1073/pnas.1601301113.

36. Ukraine Country Report 2024, BTI Project. URL: <https://bti-project.org/en/reports/country-report/UKR>.

37. The Changing Childhood Project: Information, trust and identity, UNICEF–Gallup (2022–2023). URL: <https://changingchildhood.unicef.org/en/about>.

38. Betancourt T. S., Borisova I. I., Rubin-Smith J. E., Gingerich T. R., Williams T. P., Agnew-Blais J. Psychosocial adjustment and mental health in former child soldiers – a systematic review. Journal of Child Psychology and Psychiatry. 2013. Vol. 54, № 1. P. 17–36. DOI: 10.1111/j.1469-7610.2012.02620.x.

39. Amnesty International “Help Us Build Our Lives”: Girl Survivors of Boko Haram. London: Amnesty International. 2024. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/afr44/7883/2024/en/>.

40. United Nations International Children’s Emergency Fund (UNICEF). Children recruited by armed forces or armed groups. UNICEF, 2022. URL: <https://www.unicef.org/protection/children-recruited-by-armed-forces#:~:text=Often%20referred%20to%20as%20“child,based%20violence>.

41. Human Rights Watch. Children and Armed Conflict. Human Rights Watch, 2013. URL: <https://www.hrw.org/topic/childrens-rights/children-andarmedconflict#:~:text=and%20girls%2C%20some%20as%20young,who%20send%20children%20to%20fight>.

42. Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict. Child Recruitment and Use. United Nations, 2025. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/six-grave-violations/child-soldiers/#:~:text=Regardless%20of%20how%20children%20are,child%20soldiers%20rebuild%20their%20lives.>

43. Somasundaram, D. Child soldiers: understanding the context. BMJ. 2002. Vol. 324, No. 7348. P. 1268–1271. DOI: 10.1136/bmj.324.7348.1268

44. Save the Children. Child Soldiers: The Tragic End of Childhood for Boys and Girls in Conflict. Save the Children. 2023. URL: <https://www.savethechildren.org/us/charity-stories/childsoldiers/#:~:text=Child%20soldiers%20are%20boys%20and,porters%2C%20cooks%20or%20domestic%20servants.>

45. CUNY School of Professional Studies. Focus On Health: Child Soldiers. CUNY SPS. URL: <https://sps.cuny.edu/focus-healthchildsoldiers/#:~:text=This%20population%20suffers%20from%20many,access%20to%20nutritious%20meals%2C%20they.>

Інформація про автора:

Сушкова Анна Сергіївна,

старший викладач кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки ННІ № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080, Україна